

„...Az agóra nem színház. Az agóra: kijelölt tér. Kiemelt cselekvés az agórán: a demokrácia kényszereselekvése. A polisz centruma a boly középpontja. A boly középpontja az alkalmazkodás mélypontja. A kiemelt cselekvés: alkalmazkodás. Ha színházra gondolsz, állj háttal az agórának. A színház nem agóra...”

Molnár Gergely: *Tág lakás*¹

A császár üzenete 4.

1974. augusztus 1-jén, Vác és Nógrádverőce között, a Duna partján elkezdődött *A császár üzenete* forgatása. Az alkalmazkodás mélypontjára jutottam. Még tele volt a fejem – és főleg a szívem – a demokrácia természetéről és abszolút szükségességéről kialakult illúzióimmal. Hazafias népfrontos lelkesedésemben azt hittem, hogy a kutyát és a macskát, a támogatottat a túrttel és tiltottal (vagy akár a tiltottat a tiltottal) össze lehet házasítani. Miután a BREZNYIK (BERG) PÉTERrel a részvétele érdekében megkötött alkum, valamint az ingyen dolgozó többi szereplőnek átadott kreatív hatalom következményeit világosan kezdtem látni – vagyis rájöttem, hogy nem az általam elképzelt film fog elkészülni, hanem a főszereplő és a többiek közös akarata fogja kialakítani a végső produktumot –, legalább a politika által megosztott művészeket összehozó eseménnyé akartam varázsolni a forgatást. Felkértem ASCHER TAMÁS és VALLÓ PÉTER színházrendezőket, hogy rendezzenek meg egy-egy jelenetet a filmben.

Mindketten Színházművészeti Főiskolát végzett brahminok, a hatalom által támogatott művészek, a reprezentációs színház ünnepelt művelői voltak. Ascher Tamás rendszeresen látogatta a Lakásszínház előadásait. Valló Péter (akinek addig valamennyi rendezéséhez én terveztem díszletet) és HALÁSZ PÉTER a középiskolából ismerték egymást. Reméltem, hogy társrendezői részvételük nem fog a forgatáson konfliktust okozni. Reményem beigazolódt. Bevonásuk ellen még az engem – a hozzá hasonlóan az undergroundba kényszerítve követ törő bányászt – folyamatosan korlátozni, felülbírálni igyekvő, a reprezentációs színház, az imitáció minden formáját határozottan elutasító Breznyik (Berg) Péter sem tiltakozott. Így került be két, az imitációs színház alapelvei szerint megrendezett jelenet a filmbe. Ascher Tamás és Valló Péter kreatív részvétele (Ascher még szereplést is vállalt a film zárójeleneteiben) persze nem hozta közelebb a támogatott és túrt, tiltott művészeket egymáshoz, de megkönnyítette a dolgomat: a két, általuk összehozott jelenet idejére nem kellett a rendezőt imitálnom.

Rendezői tevékenységem az operatóri minimalizmus betartására és adminisztrációra korlátozódott. Minden forgatási nap reggelén kifüggesztettem az irodámul szolgáló apró préház falára az aznap leforgatandó jelenetek felvételének időpontját, helyszínét, szereplőinek nevét tartalmazó listát, amelyet éjszaka sakkoztam ki. A listát aztán gyakran kellett módosítanom, mert a szereplők közül sokan kérdzkedtek el rövidebb-hosszabb időre, mások pedig előzetes bejelentés nélkül tűntek el jelenetük felvétele előtt. Kiszámítottam az ELBERT MÁRTA felvételvezető által naponta megvásárolandó és a filmgyár teherautójával táborunkba szállítandó lecsókolbász- és kenyérmennyiséget. A hadtápmunka mellett lelkesi, pszichológusi feladatokat is elláttam. Lelket kellett lehelnem a csüggedőkbe, lelki sérüléseket kellett gyógyítanom, az apróbb-nagyobb konfliktusok elsimitása is rám hárult.

A nagy gonddal kiszámított listáknak és katasztrófa-elhárítási képességeimnek köszönhetően² a forgatás óraműszerűen zajlott. A forgatási rendbe illesztett tartalék időknek hála még improvizációkra is volt lehetőségünk. Felvettük például a közeli szántóföldeken zajló tarlóégetést. A valódi tűzvésznek, csatatérnek látszó égő tarlók képeit később kiváló hangulatképző elemekként használtuk fel a filmben. Közvetlen munkatársaimnak köszönhetően nagyon kellemes meglepetések értek. Először akkor, amikor Elbert Márta felvételvezető és KŐSZEGI ÁBEL meggyőzte a közeli nemzetközi KISZ tábor fekete bőrű lakóit, hogy vegyenek részt a forgatáson. Aztán Kőszegi Ábel állapodott meg a helyi motorcsónak-klub tagjaival, hogy vízi járműveik felvonulásával emeljék a Hírnök megérkezése ünnepének fényét. A walkie-talkie-kkal³ irányított motorcsónakok a végtelen jelét rajzolták a Duna vizére, ahogy a főszereplőt szállító evezős csónak kikötött a Birodalom Fővárosának kikötőjét jelképező öbölben. A Hírnök érkezésének hírére emberek tömegei rohantak le a domboldalakra az öbölbe. Köztük volt legfőbb segítő társam, feleségem, ORSÓS GYÖRGY is, aki rohanás közben elesett és kifecamította a bokáját. A forgatás hátralévő részét panasz nélkül, bedagadt lábbal sántikálva csinálta végig. A forgatás befejezése után hetekbe telt, mire meggyógyult.

***

KŐSZEGI ÁBELt a Budapesti Műszaki Egyetem Irodalmi Alkotóköreinek az Egyetem KISZ Bizottsága által felkért vezetőjeként ismertem meg, az 1960-as évek végén. Nagy toleranciá-

² Számtalan színházi bemutatót, fesztivált, tucatnyi filmforgatást, rengeteg zenei koncertet vezényeltem le az utóbbi négy évtizedben Magyarországon. Az éppen tomboló politikai rendszertől függetlenül legfőbb rendezői feladatomban mindig a katasztrófa-elhárítás bizonyult. A megállapodás, az aláírt szerződés, az adott szó itt semmit sem számít, a lelkiismeret, a munkaerkölcs nem játszik szerepet az egyéni döntések meghozatalában ezen a vidéken. Itt szeretik az emberek egymást kész tények elé állítani. Számukra nem a produktum létrehozása a fontos, hanem az, hogy kinek van igaza, illetve hogy másra hártásák a felelősséget. Szinte minden általam létrehozott esemény során előfordult, hogy kulcsszereplők nem érkeztek meg, a technikai és/vagy anyagi feltételek nem voltak biztosítottak, a bemutatók, felvételek időpontját, helyszínét értesítem nélkül módosították stb. Ilyenkor azonnal megoldást kellett találnom a katasztrófával fenyegető helyzetre, hiszen „the show must go on”. A sok száz közül csak néhány esetben – mint például a 2004-es szombathelyi Rejoyce fesztivál idején, amikor a politika, a klérus és a helyi kvázi-underground összefogott a nemzetközi sikert ígérő rendezvény tönkretétele érdekében (erről majd később) – bizonyultam többé-kevésbé tehetetlennek.

³ A hordozható, tranzistoros rádió adó-vevők akkor még újdonságnak számítottak a magyar filmgyártásban. Használatukat szigorú szabályok korlátozták. Csak a munka koordinálására lehetett őket használni, bármiféle privát duma tilos volt az éteren át. A walkie-talkie-k adását a hadsereg és a belügyminisztérium illetékesei folyamatosan lehallgatták. Előfordult, hogy amikor valami apró viccet engedtem meg magamnak a walkie-talkie használata közben, bejelentkezett az illetékes lehallgató állomás ügyeletes és a berendezés elkobzásának fenyegetésével a szabályok szigorú betartására figyelmeztetett.

¹ Film Színház Muzsika, 1979. október 6.

NAJMÁNYI LÁSZLÓ

IMPERIAL TRYPTICH 02, 1994–2010, Dr. Somogyi József, Bősze Andrea, Breznyik (Berg) Péter
Kamera: Dobos Gábor

val vezényelte le az Alkotókör parázs vitákkal tarkított összejöveteleit. Bár az ő elképzelései az irodalomról, az élő művészetről igen távol álltak az én akkor kialakuló (mindmáig gyakran módosuló) nézeteimtől, eltúrta, hogy meglehetősen gorombán, esetenként többeket sértő performanszok bevetésével vitakozzák az Alkotókör lila, nyálas produktumokat bemutató tagjaival. Csak évtizedekkel később mondta meg, hogy magatartásomat személyes sértésként élte meg, s az avantgardista túske még mindig, annyi évtized után is a lelkében van s nem csillapuló fájdalmat okoz neki. Kapcsolatunk egyetemi tanulmányaim befejezése után is folytatódott. Színházaim, a Kovács István Stúdió,⁴ a Donauer Video Familie Without Video & Friends és a Donauer Arbeiter Familie Ohne Arbeit⁵ szinte valamennyi előadására eljött, s az előadások utáni beszélgetések során, átlátszó dicséretbe burkolva, finoman mindig kifejtette ellenérzéseit. Az ő közvetítésével kaptam hangjátékírói megbízásokat a Magyar Rádiótól és filmkészítési felkéréseket a Magyar Televízió keretein belül működő Iskolatelevíziótól. Későbbi elmondása szerint az én nagy botrányt kavaráó filmjeim miatt veszítette el állását az Iskolatelevízióban. Felkérésére én terveztem a *Töredék* című könyve alapján

4 <http://www.freewebs.com/wordcitizen19/>

5 <http://www.freewebs.com/wordcitizen15/donauer.htm>

írt, LÉNER PÉTER rendezésében az Irodalmi Színpadon 1972 őszén bemutatott darabja díszleteit. Baráti, soha vissza nem fizetett kölcsönöket is gyakran kaptam tőle. Bár semmi sem állt tőle távolabb, mint a rock & roll, igyekezett segíteni a Spions beindításában is. Ő szerzett például erősítést a Spions első, 1978. január 15-én, az Egyetemi Színpadon megrendezett koncertjéhez, majd az ő közvetítésével készítette el egy technikai zseni a Spions keverőpultját.⁶ A Molnár Gergely kódnevű kémrel tiszteletteljes viszonyt épített ki, és megpróbált fizetős munkákat (reklámfilm forgatókönyvírás, a Csáth Gézaról szóló hangjáték szövegkönyvének megírása, stb.) szerezni neki. Nem rajta, hanem a cenzorokon múlt, hogy ezekből a remekül megírt projektekből nem lett semmi. Kőszegi Ábel érdeklődése irányunkban, irányomban a Spions 1978 nyarán bekövetkezett emigrációja után gyakorlatilag megszűnt. Igyekeztem kapcsolatot tartani vele, de csak nagyon ritkán válaszolt leveleimre, többnyire rébuszokban. Korábban tapasztalt érdeklődése akkor sem igazán tért vissza, amikor az 1990-es évek végétől újra elkezdtem Magyarországon is dolgozni. Egyre ritkábban jött el előadásaimra, s bár korábban nem mulasztotta volna el véleményének (általában burkolt formájú) közlését, a 2006 után megjelent könyveim⁷ kapcsán nem nyilatkozott. Kapcsolatunk mára karácsonyi jókívánságok cseréjére korlátozódott. Az biztos, hogy a *Császár üzenete* forgatása során alaposan megsértettem. Utasításomra a martalócot alakító későbbi nemzetközi bankár, PUSKÁS ISTVÁN megetette a törékeny értelmiségit játszós BÍRÓ DÁNIELLEL Kőszegi Ábel *Töredék*⁸ című, általam nagyon fontosnak tartott könyvét.

6 Az Egyetemi Színpadon megrendezett Spions koncert negatív tapasztalatai alapján javasoltam, hogy készítessünk egy effekttekkel is felszerelt keverőpultot, amivel magunk tudjuk kontrollálni a hangzást. A keverőpult a Molnár Gergely és Eörsi Katalin kódnevű kémek költségén készült el. Akkor számunkra óriásnak számító összeget, 10 ezer forintot kért érte a technikus. A pulthoz én készítettem fadóbozt, amelyet fekete műbőrrel vontam be. A berendezést soha nem használta az együttes, s emigrációnk után, a kényszerűségből (nem kapott útlevelet) Budapesten maradt Eörsi Katalin kódnevű kémnek csak nagyon nehezen, mélyen áron alul sikerült eladnia.

7 <http://www.wordcity.webs.com/>

8 Kőszegi Ábel: *Töredék – Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972)

NAJMÁNYI LÁSZLÓ

IMPERIAL TRYPTICH 02, 1994–2010, Ascher Tamás, Breznyik (Berg) Péter,
Eleni Taxidu és Kalica Karasz; Kamera: Dobos Gábor

NAJMÁNYI LÁSZLÓ
 IMPERIAL TRYPTICH 02, 1994–2010, Koós Éva, Ascher Tamás, Breznyik (Berg) Péter,
 Dr. Somogyi József, Prof. Dr. Beke László; Kamera: Dobos Gábor

A forgatás szüneteiben és a munkanapok végeztével a Duna partján gyűltünk össze. A szemközti kis szigetet és a partot összekötő, kövekből és betonból épült fenékküszöb a folyó alacsony vízállása miatt kiemelkedett a vízből és megállította a vízmozgást. A Duna-ág vize tiszta és kellemesen langyos volt. Itt fürdöttünk, beszélgettünk sötétedésig. A forgatás harmadik napjának késő délutánján a Molnár Gergely kódnevű kémrel átsétáltunk a sűrű növényzettel benőtt szigetre a kőgáton. Előbb északi irányba indultunk el a keskeny, csalánbokrokkal szegélyezett ösvényen. Elhagyott, romos épületig jutottunk, amely tökéletes helyszín lett volna egy bűnügyi vagy rémfilmhez. Az ösvény nem vezetett tovább, visszafordultunk. Szúnyogok felhői ereszkedtek ránk. A szúnyogcsípések ellen citromfű-olajjal kentem be magam, amit évekkorábban apám hozott Bécsből. Abban az időben még nem lehetett esszenciális olajokat vásárolni Magyarországon. A Molnár Gergely kódnevű kémnek nem volt szüksége védekezésre. A legfüledtebb hőségben sem izzadt⁹ és nem csípték a szúnyogok. „Nem szeretik a hideg vért”, mondta. A sziget déli végéhez közeledve, a túloldalon beszélgető, fürdőző társasággal egy magasságban káromkodást hallottunk a bozótból. Óvatosan közelebb jutva két szedett-vedett figurát pillantottunk meg, akik elektronikus berendezések mellett hasaltak a bozótban és az őket rajokban támadó szúnyogokat csapkodták, fojtott hangon szitkozódva. Egyikük, egy kövér, kopaszodó, középkorú, félmeztelen férfi a túlparton beszélgetőkre irányított parabola-mikrofont tartott a kezében, fején fülhallgató, arcáról patakokban folyt az izzadság. Távcsővel bámészkodó, sovány, csapzott hajú, menyétarcú, mocskos atlétatrikót viselő, tetovált társa füzetbe jegyzetelt. A hatóságoknak nyilván nem volt elég a közénk telepített spiclik jelentése, külső megfigyelőket is bevetettek ügybuzgalmukban. Egy darabig hallgattuk, ahogy a kéme a szúnyogokat szidták és társaságunk nőtagjainak külső jegyeit kommentálták röhögve, aztán óvatosan visszavonultunk. A kőgáton egyensúlyozva, hirtelen ötlettől vezérelve megálltam, visszafordultam, füttyentettem és a sziget bozótjában lapuló megfigyelők irányába mutattam. Mozgolódás, fojtott szitkozódás támadt a bozótban, ahogy a felderítők sietve elhagyták őrhelyüket. Nyilván a sziget túloldalán várakozó motorcsonak szállította el őket, hallottuk zúgását.

A forgatás harmadik napján kiszállt a helyszínre a Balázs Béla Stúdió rendezőkből, operatőrökből álló felügyelő bizottsága. Miután látták, hogy a forgatás jól szervezeten, a szakmai követelményeknek megfelelően zajlik, megfürödtek a Dunában, aztán némi atyáskodás után visszamentek Budapestre.

***

A forgatás befejeztével, Breznyik (Berg) Péter és Koós Anna közvetítésével a Filmgyár hangstúdiójában felvettük a történetet hordozó narráció szövegét. Eredeti elképzeléseinknek megfelelően a korabeli rádiós operaközvetítések látványt, cselekvést ismertető narrátorainak stílusában dolgoztunk, Anna és Péter suttogva olvasta fel a szöveget. A Filmgyár zajbrigádjának közreműködésével

⁹ Később, a Spions koncertjein is megfigyeltem, hogy noha óriási fizikai energiákat bevetve, vadul mozogva, táncolva énekelt, a rocksztárok legtöbbszörrel ellentétben soha sem jelent meg izzadságcsepp a homlokán, az arcán.

felvettük a kulcsfontosságú zajokat, például a sírokon táncoló Hírnök lábai keltette hangokat különböző felületeken, földön, homokon, kavicszon. Rögzítettük Breznyik (Berg) Péter tangó-harmonika játékát is – az egyik általam ismert legnagyobb mestere volt a hangszernek –, és a kiválasztott zenéket, John Philip Sousa (1854–1899) indulóit, az ifjabb Johann Strauss (1825–1899) rezesbandákra hangszerelt keringőit, és a King Crimson *The Court Of The Crimson King* című, első lemezükön, 1969-ben kiadott számát, amelynek riffje *A császár üzenete* vissza-visszatérő *leitmotivja* („Jön! Jön! Jön!”) lett. A film vágása a Balázs Béla Stúdió abban az időben velem szimpatizáló dokumentarista rendezője, MIHÁLYFFY LÁSZLÓ és asszisztense, KORNIS PANKA vágói, valamint Breznyik (Berg) Péter és Koós ANNA társalkotói közreműködésével hónapokig tartott. *A császár üzenete* eredeti elképzeléseink, prekonceptióink nagy részének félredobása után tényleg a vágóasztalon született meg. A felvett, egymáshoz alig kapcsolódó jeleneteket előbb kategorizáltuk, majd főleg hangulati alapon társítva, a narrációra ültetve, aprólékos munkával szerkesztettük össze. Miután kiderült, hogy a film laboratóriumi munkálatainak elvégzésére nem maradt pénzünk, a BBS vezetősége és közgyűlése 180 ezer forintnyi költségvetés-kiegészítést szavazott meg, így az 54 perc hosszúságú mű elkészítése összesen 360 ezer forintba került.

Pótforgatással felvettük a film cenzorokat megfélemlítőnek gondolt, „vörös faroknak” szánt záró snittjeit. Elsőként a néhány évvel korábban átadott, a létező szocializmus diadala szimbólumának számító Erzsébet hidat filmeztük le, a Gellért-hegy oldalán állítva fel a kamerát. Szerencsénk volt, a híd budai hídfőjénél, a korlátnál fiatal pár fényképezte egymást. Az addig a hídelemeket mutatva bókászó kamera rájuk közelített. Utólag a kép alá raktuk a fényképezőgép zárjának hangját, innen át tudtunk vágni a film záróképére, a virágzó fa alatt álló gyönyörű, szőke hajú, kék szemű, mosolygó, ismert fotómodellre, mintha őt fotózta volna a fényképész. A „vörös farok” alá a kor legelkoptatottabb

NAJMÁNYI LÁSZLÓ

IMPERIAL TRYPTICH 02, 1994–2010, Köből Anna, Zárójelenet, Koltai Tamás

Kamera: Dobos Gábor

klasszikus zenéjét, Bach *D moll toccata és fugáját* raktuk, amely a hidat gótikus katedrálissá varázsolta és reményeink szerint kioltotta a film karkai „pesszimizmusát”.

Akkoriban olvastam Theodor W. Adorno egyik filmzenével kapcsolatos, Hanns Eislerrel közösen írt tanulmánykötetét.¹⁰ A szerzők azzal magyarázták a zene túltengését a filmekben, hogy a rendezők semmitmondó képeket akarnak jelentéshordozóként mutatni az aláfestő zenék alkalmazásával. Adorno és Eisler észrevételét parodizáltam azzal, hogy *A császár üzenetében* szinte folyamatosan szól valamilyen zene, ami tényleg jelentésekkel telinek láttatja az egyébként semmitmondó, közhelyes képeket, jelenségeket.

***

A császár üzenetét először a budapesti Fiatal Művészek Klubjában mutattam be, 1975 februárjában, majd néhány nappal később a Balázs Béla Stúdió vezetőségének és tagságának is levetítettem a Filmgyár vetítőtermében. Mindkét vetítés zsúfolásig megtelt nézőtér előtt zajlott, még a padlón is ültek, a falak mentén is álltak emberek. Ez a film volt „az” esemény azokban a hónapokban Budapesten. A filmgyári vetítést követően az állambiztonsági szervek alkalmazottjaként dolgozó vetítőgépész¹¹ nem adta vissza a vetített kópiát. Hónapokkal később, a Balázs Béla Stúdió vezetőségétől tudtam meg, hogy a filmet betiltották és a többi betiltott film közé, a kultúra kontrollálásáért felelős csinovnyik, a „három T” elvét¹² kiigyaló Aczél György páncélszekrényébe zárták. A film végére illesztett „vörös farok” nem segített. A betiltás okairól nem kaptam tájékoztatást.

¹⁰ Theodore W. Adorno – Hanns Eisler: *Composing for the Films* (1947, New York, Oxford University Press)

¹¹ A „hétköznapi bosevizmusra” jellemző, hogy a cenzori hatalommal felruházott, az állambiztonsági hatóságok által a Filmgyárba telepített, valószínűleg katonai rangot is viselő mozigépész – noha minden filmgyári dolgozó tudta titkosrendőri mivoltát – a rendezők, operatőrök és egyéb hetérák „Misi bácsinak”, „Géza bácsinak” vagy valami hasonlóknak szólították, haverként bántak, együtt piáltak, röhögcséltek vele.

¹² „Támogatás – Tűrés – Tiltás”

Az egyik, talán a legfőbb ok az lehetett, hogy a film szereplői között számos betiltott művész – EÖRSI ISTVÁN, a Kassák Stúdió tagjai, stb. – volt, akiknek még a nevét sem volt szabad nyilvánosan kimondani abban az időben.

Filmem körülbelül egy évtizedet töltött a mitikus páncélszekrényben. Csak a „rendszerváltást” megelőző években kezdtek újra vetíteni. Akkor már New Yorkban éltem. Furcsállottam és meglehetősen izléstelen gesztusnak tartottam, hogy az ugyancsak New Yorkban élő Breznik (Berg) Péter a hozzám érkező hírek szerint magyarországi látogatásai során úgy vetíti a filmet, hogy vetítés közben a vetítövásznon előtt táncol. Ezekről az akcióiról nem értesített. Csak jóval később, másoktól tudtam meg, hogy a BBS egyik prominens rendezője közreműködésével sikerült kópiát szereznie a filmből, amelyet New Yorkba hozott.

Nyilvánvalóan a kor szelleme érintett meg, amikor ezt a Kafka novellát választottam a film témájául. A történet aktualitását a New York-i Squat színház¹³ is megélte, olyannyira, hogy *An Imperial Message*¹⁴ címmel 1978-ban elkészítették a maguk 17 perc hosszúságú filmváltozatát, amely az *Andy Warhol's Last Love*¹⁵ című, ugyanabban az évben New Yorkban, Hamburgban, Rómában, Milánóban, Rotterdamban, Belgrádban, Firenzében és Kölnben bemutatott darabjuk részese lett. Az ő filmváltozatukat nem láttam, még 1985 nyarán sem tartották fontosnak megmutatni, amikor hónapokig színházuk vendége voltam.

¹³ Az 1976-ban emigrációba kényszerített Kassák Stúdió (Lakásszínház) amerikai reinkarnációja

¹⁴ *A császár üzenete*

¹⁵ *Andy Warhol utolsó szerelme*

Puskás István megeteti Kőszegi Ábel *Töredék* című könyvét Bíró Dáviddal
Kamera: Dobos Gábor

